

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra sociologie a andragogiky

**VOLNÝ ČAS JAKO ANDRAGOGICKÁ
KATEGORIE**

**LEISURE TIME AS A CATEGORY OF AN ADULT
EDUCATION**

Bakalářská diplomová práce

Martina Bartošíková

Vedoucí bakalářské diplomové práce: Mgr. Jitka Hanáčková

Olomouc 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu, kterou jsem použila.

V Olomouci dne 28.2.2013

vlastnoruční podpis

Poděkování

Chtěla bych poděkovat Mgr. Jitce Hanáčkové za odborné vedení mé bakalářské diplomové práce, za cenné rady a podněty, které mi poskytovala při jejím zpracování.

Obsah

Úvod	4
1 Objekt andragogiky	5
2 Volný čas	7
2.1 Vývoj volného času.....	7
2.2 Pohled na volný čas z různých hledisek.....	9
2.3 Vymezení pojmu volný čas	11
2.4 Funkce volného času	19
2.5 Aspekty volného času	22
2.6 Determinanty volného času	24
3 Zájmové vzdělávání dospělých.....	28
3.1 Ukotvení zájmového vzdělávání.....	28
3.2 Zájmy a potřeby	31
3.3 Definice zájmového vzdělávání.....	32
3.4 Charakteristika zájmového vzdělávání	34
3.5 Cíle a funkce zájmového vzdělávání	36
3.6 Typy zájmového vzdělávání dospělých	37
4 Zájmové vzdělávací aktivity dospělých a jejich vliv na volný čas	41
4.1 Vliv zájmového vzdělávání na volný čas dospělých	41
4.2 Možnost andragogické intervence	44
Závěr.....	46
Anotace.....	47
Seznam literatury	48
Seznam schémat.....	50
Seznam tabulek	50

Úvod

Problematika volného času se dostává stále častěji do popředí ať už u pedagogů, sociologů, psychologů nebo ekonomů. Taktéž zájmové vzdělávání dospělých poutá patřičnou pozornost až v posledních letech. Z pohledu andragogiky však dané oblasti nejsou příliš prozkoumány a odborně zpracovány. Také proto výběr tohoto tématu pro mě shledávám za zajímavý a přínosný.

Cílem mojí bakalářské práce je terminologické ukotvení kategorie volného času a vymezení zájmového vzdělávání dospělých jako možnosti andragogické intervence ve volném čase. Dle tohoto cíle je práce také strukturována.

V první kapitole definuji objekt andragogiky, tedy dospělého jedince, který tvoří základ pro tuto práci.

Ve druhé kapitole se budu zabývat kategorií volného času a jeho terminologickým ukotvením. V jednotlivých podkapitolách postupně uvedu stručný vývoj volného času, pohled různých vědních disciplín na danou oblast, charakterizují pojem volný čas a jeho funkce. Dále poukážu na různé aspekty a determinanty ovlivňující volný čas.

Ve třetí kapitole se budu věnovat zájmovému vzdělávání dospělých. Podobně jako u volného času charakterizují danou sféru, určím její hlavní znaky a typy. Pozornost zaměřím také na cíle a funkce tohoto vzdělávání, neboť na jejich základě se otevírá prostor pro andragogickou intervenci ve volném čase jedince.

Čtvrtá kapitola je zacílena na propojení oblasti volného času a zájmového vzdělávání dospělých. Budu se zabývat vlivem zájmového vzdělávání dospělých na volný čas a vzájemnou provázaností. Následně v této práci prezentuji zájmové vzdělávání dospělých jako jednu z možností andragogické intervence, a to v kontextu akčního pole andragogiky, které vymezil Vladimír Jochmann. Tato práce je taktéž protkána poznatky zahraničních autorů.

1 Objekt andragogiky

Cílem této kapitoly je vymezení objektu, o kterém tato práce bude pojednávat. V odborném slovníku je andragogika definována jako: „Věda o výchově dospělých, vzdělávání dospělých a péči o dospělé respektující všestranně zvláštnosti dospělé populace a zabývající se její personalizací, socializací a enkulturací“ (Palán, 2002, str. 16). Dalším vymezením může být, že andragogika znamená doprovázení člověka při jeho cestě za vzděláním, poznáváním a pochopením světa, jejímž hlavním cílem je zařazení člověka do společnosti (srov. Beneš, 1999, str. 4).

Z předkládaných definic je patrné, že v centru pozornosti andragogiky se objevuje dospělý jedinec. Charakteristika dospělého člověka není zcela jednoznačná. Běžné definice dospělosti z pohledu vědních disciplín se diferencují (srov. Beneš, 2003, str. 127):

Pedagogika vidí dospělého jako vychovatele následující generace a částečně jako svůj produkt, cíl výchovného působení. Dospělý je hotovým výtvořem, něco stabilního. Naproti tomu dítě představuje bytost s nadějí na vývoj, jež vyžaduje péči.

Z biologického hlediska je dospělý ten, kdo dosáhl fyzické zralosti.

Ze stanoviska právního znamená dospělost získání práv a povinností, jako např. dosažení plnoletosti, aktivní a pasivní volební právo, možnost uzavření sňatku nebo právní zodpovědnost.

Sociologie definuje dospělého jako člověka, který převzal nové sociální role. Založení rodiny a nástup do pracovního života považuje za dominantní.

Psychologie zdůrazňuje stabilizaci forem chování, myšlení a prožívání.

Jochmann ve svém konceptu integrální andragogiky zavádí definici, která se snaží rozlišit tři dimenze dospělosti – somatickou, psychickou a sociální, na niž klade důraz. Za dospělého pak považuje člověka, jehož tělesný vývoj je v podstatě dokončen, jehož osobnost je po všech stránkách vytvořena a který je již člověkem jako sociální bytostí. Podle něj sociální bytostí je člověk, který je relativně plně socializován, zaujímá samostatné

společenské role a proběhl u něj proces enkulturace. V návaznosti na toto vymezení určuje rozdíl mezi dospělým a nedospělým. Ve výchově dětí a mládeže jde o základní vytváření osobnosti, základní socializaci a enkulturaci, o přípravu na převzetí samostatných sociálních rolí. Kdežto ve výchově dospělých jde o neustálé dotváření osobnosti, o adaptaci ke stále se měnícím podmínkám ve společnosti a kultuře, neustálé zdokonalování se ve výkonu společenských rolí (případnou tvorbu podmínek a přípravu pro výkon nových rolí), pro aktivní i pasivní zapojení do kultury, pro seberealizaci člověka (srov. Jochmann, 1992, str. 14-15).

Pro andragogiku je charakteristické to, že se zajímá o dospělého jedince v celém průběhu jeho životní dráhy. Tento proces lze popsat pomocí čtyř dimenzí – čas (biografický, sociálně historický), horizontální dimenze – sociálně historický prostor, vertikální dimenze a hodnocení životní dráhy. Náš život je ovlivněn tím, co jsme dosud prožili, ale také tím, jaké jsou naše aspirace do budoucnosti a čeho chceme dosáhnout (srov. Bartoňková – Šimek, 2002, str. 24). Člověk ve svém životě sehrává nespočet rolí a jeho životní dráha je komplikovanější než dříve. Společenské a kulturní podmínky života člověka se neustále mění, jedinec se jim musí přizpůsobovat, což se projevuje také v pojetí jeho volného času.

2 Volný čas

2.1 Vývoj volného času

Jelikož se v této práci snažím o terminologické ukotvení kategorie volného času, je třeba začít jeho historickým vývojem a zahrnout tuto dílčí část do problematiky volného času jako celku.

Zmínky o pojetí volného času můžeme nalézt již ve starověkém Řecku. Aristotelova koncepce práce a volného času je uložena v jeho díle *Etika Nikomachova*. Dále ve spise *Politika* uvádí vhodnou náplň volného času, kterou je podle něj pěstování hudby. Později i Seneca napsal traktát *O volném čase*, kde klade důraz na jistoty filozofie. V ní jedinec nalézá svůj klid, což je blaho mnohem cennější než dokáže poskytnout bohatství a moc.

Raná středověká koncepce dané problematiky čerpá především z myšlenkových zdrojů křesťanství. Povinnost práce je uložena v desateru přikázání a trávení času bez komunikace s bohem bylo dvojnásobným hříchem (srov. Veselá, 1999, str. 5). V křesťanství je kontrastní pojetí volného času a práce jako prostředku k dosažení cíle. Podle tohoto vnímání je volný čas jen prostorem k oddechu po práci a pro zbožné rozjímání, které se má stát přípravou na posmrtný život (srov. Knotová, 2011, str. 35).

Na rozdíl od předchozího období se v renesanci do popředí zájmu dostával člověk jako všestranně rozvinutá bytost. Humanistický přístup k volnému času poprvé vyjádřil zvýšený nárok jedince na svobodu a nezávislost (srov. Vážanský, 2001, str. 23).

Thomas More ve svém spise *Utopie* chápe práci jako sociální nezbytnost, tvůrkyni materiálních hodnot. Společnost by bez ní nemohla existovat a teprve až po zabezpečení tohoto úkonu mohou mít lidé volný čas (srov. Veselá, 2001, str. 6).

Změny životního způsobu obyvatel měst a vesnic byly ovlivněny třicetiletou válkou a později Francouzskou revolucí. Tehdy začal dlouhodobý proces uvolňování života člověka od domova jako současného bydliště, pracoviště i jako místa trávení volného času. V průběhu 17. století si bohatší obyvatelé začali budovat víkendové domy, ve městech vznikaly kluby, kavárny a společnosti dospělých. Tento proces se zrychlil zvláště

v od první poloviny 19. století. Třída dělníků, která vznikla na základě průmyslové revoluce, usilovala o postupné zkrácení pracovní doby. Ta tvořila velkou část dne a celého života dospělých. Cílem bylo získat dostatek času na regeneraci pracovní síly, na sebevzdělávání nebo zájmovou činnost. Postupně se začaly rozvíjet vzdělávací, hudební či turistické aktivity. Zakládala se zařízení zaměřená na dospělou populaci, jako např. tělovýchovná a o něco později i sdružení a zařízení dělnických spolků. Došlo tak k oslabení výrazné časové převahy pracovní doby nad sférou volného času (srov. Pávková, 2002, str. 21).

Od konce druhé světové války se sdružení, zařízení a jejich aktivity rozšiřovaly a obsahově rozvíjely v podmínkách konkrétního kontinentu, země. Některé aktivity volného času měly přímý vliv na dosahování kvalifikace v průmyslu. V průmyslové společnosti byl volný čas považován za zbývající dobu po práci. Člověk měl k dispozici více volného času, ale tato doba byla silně závislá na práci (srov. Vážanský, 2001, str. 19). K rozhodujícím změnám v dané oblasti došlo teprve až ve 20. století, kdy byly vytvořeny podmínky ke vzniku civilizace volného času. Zaměstnancům byl uznán nárok na odpočinek a po dobu dvou týdnů právo disponovat svým volným časem bez finančních problémů, požadavky odborů se nadále ubíraly ve smyslu změny pracovní doby. V případě všech pracujících se práce a volný čas začaly navzájem prolínat a lidé tak získali do jisté míry svobodu (srov. Verdon, 2003, str. 237).

Knotová (srov. 2011, str. 27) ve své publikaci zmiňuje determinující podmínky vzniku a vývoje volného času podle Dumazediera (1962)¹. Ten se domníval, že postupně se činnosti ve společnosti přestaly podřizovat jen povinností svázaným s členstvím k určité sociální skupině a volný čas i práce se osvobodily. Další ovlivňující faktor vidí v tom, že profesionální práce je realizována rozhodnutím člověka a není pod vlivem přírody, jako tomu bylo v dřívějších společenstvích.

V současnosti absolutní množství volného času postupně roste zejména v důsledku zkracování pracovní doby. Kvantitativně lze srovnat

¹ Dumazedier, J. – *Vers une civilisation du loisir?*, 1962.

délku trvání pracovní doby i volného času předindustriálních společností se současnými hodnotami, kvalitativně však jen stěží (srov. Vážanský, 2001, str. 15). S rostoucí životní úrovní jedinců se objevila nová řada možností, nabídek a trendů ve způsobu trávení volného času, také se změnilы nároky na kvalitu života jednotlivců. „Situace plné novosti, změn, překvapení, vzrušení a napětí naplňují uspokojení touhy po poznání, seberealizaci a sebeaktualizaci“ (Vážanský, 2001, str. 21).

Podle některých autorů je jednou ze základních charakteristik vývoje současné společnosti rozšiřování a možnost kultivace volného času jako významné, perspektivní oblasti života a výchovy současného člověka. Volný čas dětí, mládeže a dospělých se rozvíjí a kultivuje v různých směrech a oblastech života člověka a společnosti – v dosavadním historickém vývoji, v rozměru individuálním, v sociálním a výchovném prostoru jednotlivých zemí i v širším mezinárodním rozměru (srov. Čech, 2007, str. 27).

Tato podkapitola nastiňuje stručný vývoj volného času v historickém i současném rozměru a nelze opomenout i jeho význam do budoucnosti. Bylo by možné se zabývat danou oblastí mnohem podrobněji, není to však cílem této práce.

2.2 Pohled na volný čas z různých hledisek

Problematiku volného času je možné chápat z různých pohledů a vědních disciplín, neboť volný čas patří k hodnotám, které lidé nejvíce oceňují – spolu s rodinou, zdravím, zaměstnáním nebo přátelstvím (srov. Šerák, 2009, str. 26).

Pávková (2002, str. 15-18) uvádí několik možných hledisek nazírání na volný čas. Z pohledu ekonomie je důležité, kolik prostředků společnost investuje do zařízení pro volný čas, zda a jakým způsobem se aspoň část nákladů vrátí. Postupem se z volného času stalo odvětví, které je využíváno pro výchovnou, vzdělávací činnost, ale i komerčně. Volnočasové aktivity živí zábavní průmysl, sportovní organizace, cestovní kanceláře, hotely aj. Při zájmových činnostech mohou lidé nepochybně získat nové vědomosti,

kteře mohou uplatnit nejen ve své profesi. Je také evidentní, že odpočinitý člověk podá lepší pracovní výkon i lépe zvládá mezilidské vztahy na pracovišti.

Z hlediska sociologického je třeba sledovat, jak činnosti ve volném čase přispívají k utváření mezilidských vztahů, zda pomáhají tyto vztahy kultivovat (srov. Pávková, 2002, str. 15). Utváření formálních či neformálních skupin na základě společného zájmu je součástí socializace jedince.

Budeme-li sledovat, jak a do jaké míry stát zasahuje do volného času obyvatelstva, jaká je školská politika nebo zda v rámci školské soustavy je věnována patřičná pozornost zařazením pro ovlivňování volného času, uvažujeme z hlediska politického. Nabídka volnočasových aktivit v městech a obcích by měla tvořit funkční systém bez preferování organizací nebo institucí. Stát může zasahovat přímo – např. financováním či výstavbou institucí pro volný čas, nebo nepřímo – daňovou a sociální politikou státu, které ovlivňují finanční situaci obyvatelstva (srov. Janiš, 2009, str. 12).

Z pohledu zdravotně-hygienického se u využívání volného času zaměřujeme především na to, jak lze podporovat zdravý tělesný i duševní vývoj jedince. Zdravotní stav člověka je pozitivně ovlivněn správným využíváním volného času.

Dalším, přibližujícím se k pohledu andragogiky, je hledisko pedagogické. Bere v úvahu věk, individuální odlišnosti a jejich respektování ve volném čase. Zabývá se otázkou, jakým způsobem aktivity volného času přispívají k uspokojování potřeb jedince – biologických i psychických. Pedagogika volného času by měla rozvíjet aktivitu u dětí a mládeže, uspokojovat potřeby seberealizace, sociálních kontaktů, poskytnout prostor pro tvořivost a spontaneitu dětí (srov. Pávková, 2002, str. 17).

Také z pohledu andragogiky se rozlišuje výchova pro volný čas a výchova či vzdělávání ve volném čase. U výchovy pro volný čas se nejedná o předepisování nebo formování konkrétních aktivit, ale o pomoc při rozhodování, orientaci, usnadnění přístupu k nabídce aktivit (srov. Šerák,

2009, str. 26). Snaží se jedinci pomoci najít oblast činnosti, která bude odpovídat jeho zkušenostem a která mu poskytne možnost uspokojení a seberealizace. Výchova nebo vzdělávání ve volném čase zahrnuje bezprostřední naplňování volného času smysluplnými aktivitami (srov. Pávková, 2002, str. 18).

Na okruh volného času lze nahlížet také z pohledu psychologie nebo filozofie. Pro potřeby této práce má andragogické hledisko výsadní postavení.

Předchozí podkapitoly nám mohou být nápomocny při vymezení kategorie volného času. Některé definice se opírají o historický kontext, jiné čerpají z hledisek různých vědních disciplín na oblast volného času.

2.3 Vymezení pojmu volný čas

Představa lidí o volném čase a vůbec o tom, co volný čas znamená, se může značně odlišovat. Někdo může mít na mysli zájmové činnosti, jiný dobu, po kterou nemusí pracovat nebo být v zaměstnání. Další názory se mohou týkat odpočinku a relaxace jedince. Stejně jako při charakterizování objektu andragogiky se i při definování pojmu volný čas setkáváme s řadou možností, jak toto pojetí objasnit.

Obecně můžeme volný čas interpretovat jako hodnotu:

- individuální – zahrnuje seberealizaci jedince, uspokojení individuálních zájmů,
- sociální – jedná se o prevenci sociálně-patologických jevů, pojímá životní styl,
- edukační – zabývá se prostorem pro vzdělávání a celkovým rozvojem jedince (srov. Šerák, 2009, str. 26).

Volný čas bývá považován za veličinu, která je chápána jako charakteristický znak svobody individua. Má svou hodnotu v poměru k pracovním i mimopracovním činnostem, které jedinec koná v rodině nebo v širším společenském prostředí. Volný čas nabývá významu u jedince s jeho dospíváním, s rozvíjením jeho zájmů a vymezením jeho potřeb. Proto

se v pedagogice klade důraz na smysluplné trávení volného času dětí a mládeže (srov. Spousta, 1996b, str. 12). Vznikají instituce zabývající se volnočasovými aktivitami mladistvých, např. domovy mládeže, kluby aj. Pedagogika volného času zažívá rozmach také na vysokých školách – absolvent daného oboru může zastávat funkci animátora, pedagoga v centrech volného času nebo se může zaměřovat na prevence sociálních patologií u mládeže. Jak jsem uvedla výše, jelikož se andragogika zabývá dospělým v průběhu celé jeho životní dráhy, je vliv pedagogiky volného času zcela patrný. „V dospělosti je trávení volného času výslednicí těch vzorců chování a priorit hodnot, které si jedinec postupně vytvořil v průběhu života“ (Spousta, 1996b, str. 13).

Podle Knotové (2011, str. 25) odlišná pojetí volného času můžeme utřídit do třech velkých obecných skupin:

1. optimistická – pojetí, která ve volném čase spatřují smysl a cíl života,
2. skeptická – pojetí zdůrazňující negativní stránky a rizika volného času,
3. realistická – pojetí vycházející z možnosti vytváření hodnot ve volném čase v reálných společenských kontextech.

Konkrétní vymezení volného času se autor od autora různí. T. Habermas považuje volný čas za doplněk k práci, L. Warner za nepracovní čas, T. Veblen za čistou dobu volna, G. Fridmann za aktivní odpočinek. A. Silberman v něm vidí zotavení, rozptýlení a rozvíjení se a A. Ripert neplacenou činnost, která poskytuje bezprostřední uspokojení. J. Dumazedier definuje volný čas jako soubor činností, kterým se jedinec může oddávat zcela podle své libosti, buď pro odpočinek, nebo pro rozvoj informovanosti, osobnosti nebo svobodné tvůrčí schopnosti ale až poté, když splnil své povinnosti a povinnosti v zaměstnání, závazky rodinné a sociální. Dále může volný čas představovat tu část mimopracovní doby, ve které člověk vystupuje maximálně uvolněný od pracovních, společenských,

rodinných povinností vůči vlastní osobě. Jedná se o prostor pro rozvoj nejrůznějších činností (srov. Veselá, 1999, str. 21-23).

Za spojující aspekt daných tvrzení ohraničujících kategorií volného času lze považovat prvek dobrovolnosti. Dalším typickým znakem je možnost individuální strukturace vlastní disponibilní doby a jistá nenucenost (srov. Šerák, 2009, str. 27).

Z předkládaných definic je zřejmé, že volný čas bývá obvykle charakterizován jako protiklad k práci. „Volný čas, ve smyslu od práce osvobozeného časového úseku, je obdobím nezávislým na pracovní době, jako časový prostor vázaný přirozenou a sociálně významnou potřebou“ (Vážanský, 2001, str. 21). Dokladem tohoto tvrzení může být schematické dělení souhrnné časové kapacity:

Na povolání vázaný čas	Smluvní pracovní doba	
	Vedlejší pracovní doba – přesčasy, jízda do a z práce	
	Regenerace a osobní zaopatření	Spánek
		Výživa, hygiena, zásobování
	Čas pro role s charakterem nutnosti	Rodina a sociální závazky
	Individuálně disponibilní čas	Materiálně nutné činnosti, jako další vzdělávání, kutilství
Politické, sociálně charitativní nebo religiózně nutné činnosti		
Užitkový volný čas		

Tab. č. 1: Strukturální členění času (Vážanský, 2001, str. 21)

Ze sociologického hlediska lze čas, kterým jedinec disponuje, a činnosti s ním spojené, rozdělit do čtyř kategorií (srov. Prokešová, 2008, str. 12-13).

- **Pracovní čas** se týká činností, ve kterých jsme profesionálně zainteresováni, tedy za určitou mzdu a za určitou časovou jednotku. Vypovídá o naší profesi nebo zaměstnání.
- **Vázaný čas** zahrnuje činnosti vyplývající z naší společenské role a ty aktivity, kterými jedinec plní své další mimopracovní povinnosti. Často se tento typ nevymezuje vůbec nebo označuje jinak. H. Swedner se pokusil o souhrnné pojmenování jako existenční čas. Jedná se o čas využívaný pro zachování našeho fyzického, fyziologického, psychického a sociálního systému.
- **Polovolný čas** je souborem činností nejednotného charakteru, jež jsou potěšením, zábavou, odpočinkem pro toho, kdo se jim věnuje, ale zároveň přinášejí určitý užitek. Není snadné rozlišit, která stránka je dominující.
- **Volným časem** se většinou nazývá ta část mimopracovního času, která zůstane po odečtení vázaného a polovolného času. Jak bylo naznačeno i u výše zmíněných definic: člověk ve svém volném čase vystupuje jako relativně oprostěný od pracovních, společenských, rodinných povinností i povinností vůči vlastní osobě. Může se věnovat různým činnostem na základě relativně svobodné volby.

Tyto kategorie nelze striktně odlišovat, neboť hranice mezi nimi jsou flexibilní. Některá z činností příznačných pro volný čas může postupně nabývat rysy práce v zaměstnání, až nakonec může nabýt charakteru dobrovolně organizovaných pravidelných činností (srov. Šerák, 2009, str. 28). Např. zahradničení může nejprve být naší zálibou, které se věnujeme kdykoliv máme chuť a potřebné množství času. Později nás tento koníček může nadchnout natolik, že si otevřeme zahradnictví. Z volnočasové aktivity se nakonec stane činnost pracovního času.

S pojmem volný čas jsou spojeny nejen časové, ale také obsahové aspekty. V současné době se uvádějí dva hlavní směry v chápání termínu volný čas (srov. Vážanský, 2001, str. 23-24):

- negativní pojetí – vyjadřuje volný čas jako zbývající dobu, která zůstala po uspokojení základních fyziologických potřeb a po vykonání všech povinností v práci a v domácnosti,
- pozitivní pojetí – popisuje volný čas jako disponibilní časový prostor, ve kterém se jedinec může svobodně realizovat nezávisle na jakýchkoliv povinnostech.

K těmto základním vymezením k pochopení vztahu volného času a práce existují dvě základní hypotézy koncepce volného času – hypotéza kontrastu a hypotéza shody. Z hlediska hypotézy kontrastu existují teorie (srov. Prokešová, 2008, str. 14):

Teorie kompenzace chápe volný čas jako způsob vyrovnávání se s nedostatky. Pokud máme problémy v zaměstnání, snažíme se je kompenzovat volnočasovými aktivitami.

Teorie ventilu vykazuje potřebu odreagování nahromaděné energie, emocí, strachu, stresu. Vypouštěcí ventil může představovat fyzická práce, aktivní sport.

Volný čas jako zotavení reprezentuje zdravý způsob odpočinku. Lidé se snaží trávit volný čas způsobem, kterým napomáhají ke svému lepšímu tělesnému i duševnímu stavu.

Teorie spotřeby hovoří o všech typech spotřeby. Nejedná se jen o hmotné statky, potraviny, ale i o duchovno a krásno.

Hypotéza shody se zaměřuje na typické podobnosti ve sféře pracovního a volného času, jelikož osvojené modely chování v práci se projevují v oblasti volného času a naopak. Jedná se o dílčí teorie (srov. Vážanský, 2001, str. 25):

Teorie reprodukce postihuje ohraničení možností využívání volného času pracovními omezeními.

Teorie generalizace ukazuje, že některé pracovní vzorce jednání mohou být aplikovány i ve volném čase.

Teorie identity zastává názor, že práce současně znamená také činnost, kterou by jedinec prováděl ve svém osobním volnu.

Několikrát jsem ve své práci zmínila **Joffre Dumazediera**, který se zaměřil zejména na teoretickou rovinu zkoumání volného času, tudíž považuji za vhodné nastínit i jeho pojetí týkající se dané problematiky.

Jeho popis specifických charakteristik volného času se stal všeobecně přijímaným. Za znaky volného času lze považovat (Dumazedier in Knotová, 2011, str. 27-28):

1. Volný čas je svobodnou volbou. Jako každá činnost je determinována podmínkami daného společenství, závisí na společenských vztazích a závazcích.
2. Volný čas nemá zjištěné, utilitární, přesvědčovací, ideologické či politické cíle. Pokud je zaměřen na nějaký ziskuchtivý cíl, nabývá charakter polovolného času.
3. Volný čas má hédonický charakter, tudíž umožňuje dosažení blaha, radosti a potěšení.
4. Volný čas naplňuje individuální potřeby jedince, i když může být realizovaný ve skupině. Volnočasové aktivity odpovídají potřebám jedince.
5. Volný čas je proměnlivý.

V Dumazedierově pojetí lze sledovat charakteristiky volného času jako je osvobození od institucionálních povinností, hédonismus a nezainteresovanost projevující se v absenci materiálních, ekonomických a sociálních cílů.

Činnosti ve volném čase rozdělil do základních oblastí (srov. Knotová, 2011, str. 28):

- pololukrativní činnosti – mají polozištný charakter, např. menší výpomoc sousedům,
- poloužitkové a polorekreační činnosti prováděné doma – např. zahrádkaření, kutilství,
- polovýchovné a polozábavné činnosti související s rodinou – hraní si s dětmi,
- činnosti pro vlastní potěšení – četba, rekreační sportování.

Jiné dělení podle druhu činností může rozlišovat čas na odpočinkový, rekreační a zájmový. Pro odpočinkový volný čas jsou typické činnosti klidné, které nejsou příliš pohybové ani psychicky náročné. Naopak volný čas rekreační se vyznačuje pohybovou aktivitou. U volného času zájmového se jedná o činnosti, které jsou zaměřené na uspokojení a rozvíjení individuálních potřeb, schopností a zájmů (srov. Šerák, 2009, str. 28).

Podle provedeného výzkumu volného času z konce 60. let 20. století došlo k následující rozsáhlejší kategorizaci činností volného času (srov. Veselá, 1999, str. 26):

- manuální – např. zahradničení, kutilství, modelářství,
- fyzické – sport, houbaření, turistika,
- kulturně umělecké typu receptivního – četba, návštěva kina, divadla,
- kulturně umělecké typu interpretačního a tvořivého – výtvarné umění, zpěv, hra na hudební nástroj,
- kulturně racionální – luštění křížovek, vzdělávání,
- společensky formální – členství ve spolcích, politická angažovanost,
- společensky neformální – rodina, přátelé, kluby,
- hry, sběratelství, divácké aktivity,
- pasivní odpočinek.

Jelikož existuje mnoho pojetí volného času, která jsou založená na různých východiscích a čerpající z odlišných empirických studií, je těžké zvolit všeobecně uznávanou definici. Jako souhrnné vymezení, které čerpá ze zmíněných rysů, se mi jeví vymezení Dany Knotové (2011, str. 32): „Volný čas je prostorem, který je naplňován aktivitami na základě svobodného rozhodování, činnostmi volenými na základě individuálních potřeb, hodnot a zájmů. Pro volný čas je příznačná možnost individuální

strukturace vlastní disponibilní doby, tj. možnost pružného časového režimu“.

Je třeba podotknout, že problém s vymezením kategorie volného času mají i zahraniční autoři (Dattilo, 1999; Mundy, 1998). Vůbec samotný překlad pojmu volný čas není zcela jednotný. V anglické literatuře se setkáváme s pojmy jako „leisure“, „free time“, „spare time“ nebo „recreation“. Pojem rekreace se váže převážně k aktivitám, jako např. plavání, tanec, díky kterým se jedinci pobaví a vedou k jejich spokojenosti. Samozřejmě výběr aktivity záleží na zkušenostech a pocitech konkrétního jedince. Obecně tento termín označuje nějakou formu organizované aktivity, která směřuje k uspokojení. „Free time“ je vysvětlen jako čas, kdy člověk nevykonává každodenní úkoly spojené s uspokojením základních životních potřeb pro přežití. Problém s tímto vymezením tkví v tom, že takto definovaný volný čas lidé spojují s myšlenkou zahálky, nudy a lenosti. Proto autoři raději přistupují k používání pojmu „leisure“, který pochází z latinského slova znamenajícího „být volný“. Svoboda znamená činit to, co přináší lidem štěstí. Svoboda je omezena sociálními normami, ale lidé se angažují v činnostech podle vlastního zájmu. Kromě svobody je dalším znakem takové koncepce volného času vnitřní motivace, sebevyjádření, pozitivní emoce, potěšení, relaxace, spontánnost, kreativita aj. (srov. Dattilo, 1999, str. 2-5). Poněkud zjednodušená definice volného času říká, že se jedná o stav charakteristický pocitem svobody a vnitřní motivace při výběru zkušeností jedince (srov. Mundy, 1998, str. 5). Taková vymezení volného času se přibližují k definicím našich autorů a prvkem svobody a hedonismu i k pojetí výše zmíněného J. Dumazediera.

V této podkapitole jsem nastínila, jak problematická je charakteristika dané kategorie nejen u nás, ale že se s podobnými obtížemi potýkají i v zahraničí. V souladu s cílem této práce jsem volný čas vymežila nejprve obecně, poté konkrétními definicemi, z hlediska času i obsahových aspektů. Svou pozornost jsem zaměřila také na výraznou osobnost

zabývající se problematikou volného času, Joffre Dumazediera, a považovala jsem za přínosné zmínit jeho koncepci. Na závěr jsem uvedla i dělení z hlediska činností ve volném čase. Při analýze skutečného problému týkajícího se dané problematiky bude výběr určitého vymezení záležet na zvoleném úhlu pohledu jedince. Definice v závěru byla pokusem zastřešit široké pojetí této oblasti.

2.4 Funkce volného času

Volný čas je sférou relativně svobodné volby činností, proto bývá subjektivně pocíťován jako nejcennější čas. Je zde významná možnost seberealizace jedince (srov. Spousta, 1996a, str. 16). Volný čas plní několik základních funkcí a hraje významnou roli v životě člověka.

Funkce volného času se obvykle posuzují ve dvou rovinách, a to v rovině společenské a v rovině individuální, funkce významné pro člověka. Rozdíly mezi autory spočívají v jejich profilaci a v přístupu k možnostem volného času (srov. Knotová, 2011, str. 32).

Všeobecně přijímané jsou tři základní funkce, které má volný čas plnit. Toto dělení převzal Šerák od Hradečné a jedná se o zábavu, odpočinek a vlastní rozvoj osobnosti člověka. Funkce zábavy souvisí s uspokojováním osobních potřeb, s osvobozením jedince od nudy. Druhou funkcí je odpočinek, kdy dochází k tělesné i duševní relaxaci, nabírání nových sil. Třetí funkce týkající se rozvoje osobnosti spočívá v osvobození individua od automatismu. Jak uvádí Vážanský, je toto dělení triviální, neboť neposkytuje komplexní představu o všech možnostech, které nám prožívání volného času skutečně nabízí (srov. Šerák, 2009, str. 29).

Další obecné dělení funkcí volného času vypovídá o čtyřech základních funkcích – výchovná, vzdělávací, sociální a zdravotní. Do těchto kategorií by se daly zařadit funkce volného času, které podrobněji popsali jiní autoři jako např. H. W. Opaschowski (srov. Janiš, 2009, str. 14).

Opět se neseťkáváme s jednotností názorů u autorů zabývajících se funkcemi volného času. R. J. Havighurst byl přesvědčen, že se volný čas musí starat o účast na sociálním životě, poskytovat možnosti k zájmovému

prožívání a tvůrčímu vyjádření osobnosti. Měl by dbát na pravidelné a rutinní utváření životních činností jedince a současně být zdrojem úcty k sobě samému i ostatním. M. Kaplan popisuje, že volnočasové aktivity mají přispívat k rozvoji vědomí vlastní individuality, být společností i jedinci prospěšné, neumožňovat negativní zážitky a podněcovat tvůrčí síly v člověku. Pojetí těchto dvou autorů doplnily obecně uznávané funkce volného času: odpočinek a rekreace, kompenzace jednostranných zátěží, informace a orientace – vzdělání (srov. Vážanský, 1992, str. 13).

Vzhledem k významu J. Dumazediera uvádím i jeho vzájemně se prolínající funkce volného času, které existují ve střídavé míře ve všech činnostech lidí. Jedná se o funkce odpočinku (volný čas má sloužit k zotavení, reprodukci sil), rozptýlení (volný čas nabízí zábavu) a rozvoje osobnosti jedince (srov. Knotová, 2011, str. 33).

Podrobnější a souhrnnější kategorizaci funkcí volného času sestavil H. W. Opaschowski na základě sebraných dat z moderního výzkumu volného času, kterým vystihl aktuální požadavky společnosti na konci 20. století. Jedná se o osm základních úloh, které souvisejí s potřebami jedince (srov. Vážanský, 2001, str. 30):

Rekreace vychází z potřeby nahromadění nových sil, zotavení a osvěžení. Jedinec se snaží zbavit zátěží všedního dne a dospět k psychickému uvolnění. Tělo čerpá energii odpočinkem a spánkem. Důležitou roli sehrává dobrý zdravotní stav a dobrý pocit u člověka.

Kompenzace se váže k potřebám vyrovnání nedostatků, rozptýlení a potěšení. Dochází k uvolnění se od sledovaných cílů a účelů, zřeknutí se nařízení a pravidel. Případné neúspěchy se snažíme vykompenzovat činnostmi ve volném čase.

Edukace zahrnuje potřebu poznání a učebního podněcování. Zde se projevuje zvědavost lidí. Snaží se prozkoumat něco nového, touží po zážitcích. Poznávají životy jiných lidí, vyměňují si s nimi role a v nich se učí jednat.

Kontemplace poukazuje na nutnost klidu, pohody a rozjímání. Představuje umění jedince získat čas pro sebe samého, uvědomění si sebe

sama, učení se znát a porozumět sobě samému. Významným prvkem je pocit vlastní individuality, nalezení identity. Tato funkce zachycuje přání osvobodit sebe samého od stresu, nervového vypětí a shonu.

Komunikace čerpá z potřeby kontaktu, sdělení a družnosti. Lidé vyhledávají sociální kontakty, nechtějí být sami. Vyžadují společným trávením času s ostatními zintenzivnit zážitky. Do popředí se dostává orientace na druhého člověka, pocity empatie, lásky, něžnosti, erotiky.

Integrace je funkcí, která vyvstává z potřeby společnosti, kolektivního vztahu a vytváření skupin. Jedinci si přejí být součástí skupiny, cítit podporu a skupinovou atmosféru. Hledají emocionální jistotu, sociální zabezpečení a stabilitu. Důležitým rysem je společné prožívání a pozitivní sociální závazek vůči jiným – připravenost pomoci, ohled a tolerance.

Participace je založena na požadavku angažovanosti na sociálním životě, úsilí o společné cíle a jejich realizaci, spolurozhodování, připravenost ke kooperaci a solidaritě. Objevuje se zde potřeba vlastní iniciativy a spoluodpovědnosti za rozhodnutí. Dochází k utváření okolního prostředí různými sociálními akcemi.

Enkultura vychází z potřeby kreativního rozvoje, produktivního uplatnění a účasti na kulturním životě. Jedná se o zdokonalování sebe sama, o růst osobních schopností a nadání na základě našich zkušeností, prožitků, vědomostí. Jedinec cítí potřebu prosadit vlastní myšlenky a různá řešení problémů, být spontánní a kreativní.

Funkce rekreace, kompenzace, edukace a kontemplace řadíme spíše do skupiny individuálních funkcí, kdežto komunikaci, integraci, participaci a enkulturu do skupiny všeobecných funkcí. Obě tyto skupiny tvoří jednotu, která je založena na dialektickém vztahu jedince a společnosti. Přestože v současné době převažují zejména rekreačně kompenzační volnočasové aktivity, je třeba přihlížet i k uspokojování dalších potřeb. Jednostranné zatížení v zaměstnání je nutné kompenzovat ve volném čase (srov. Vážanský, 2001, str. 31). Je zřejmé, že charakter práce ovlivňuje způsob trávení volného času a naopak i volnočasové aktivity se mohou projevat v zaměstnání. „Funkce, které volný čas má, jsou navíc také

důležité vzhledem ke kvalitě života a přispívají k její určité míře uvědomění“ (Prokešová, 2008, str. 56).

Předkládané funkce různých autorů jsou si v mnoha rysech podobné, proto bych uvedla členění podle Rojka (Rojek in Knotová, 2011, str. 34), jehož vymezení funkcí se od tradičního dělení výrazně liší. Představuje funkce manipulativní (volný čas je prostředkem sociální stratifikace), regulativní (volný čas reguluje životní způsoby a životní styly), identitní (volný čas slouží k sociální exkluzi nebo inkluzi) a mobilizační (volný čas vytváří prostor pro opozici vůči tlaku společnosti).

2.5 Aspekty volného času

Funkce, intenzita chování, postoje, motivace, způsoby prožívání se řadí mezi kvalitativní aspekty volného času. Výzkumy chování obyvatelstva ve volném čase se věnují spíše kvantitativnímu zkoumání. Hodnocení volnočasových aktivit nezávisí jen na časovém rozpětí, ale také na prožívání této doby. Měli by se zkoumat jak rámcové podmínky, tak i dominantní prvky, které ovlivňují jedincovo chování (srov. Vážanský, 2001, str. 28).

<i>kvantitativní stránka</i>		<i>kvalitativní stránka</i>
časová struktura	individuální volný čas, popř. volný čas specifických sociálních skupin	zájmy, potřeby
materiální struktura		intenzita chování
struktura chování		stanoviska, postoje
		motivace
		způsoby prožívání

Tab. č. 2: Kvantitativní a kvalitativní stránka volného času (Vážanský, 2001, str. 29)

Zájmy ve volném čase vypovídají o emocionální sféře osobnosti, nejen o kognitivní. Definujeme je jako zaměřené úmysly, jako koncentraci myšlenek osobnosti na určitý předmět nebo věc. Odlišují se od orientací přání, ve kterých se potřeby původně projevují. Opaschowski vymezil osm základních potřeb, ke kterým se vztahují základní funkce volného času,

kteře jsou popsány výše (srov. Vážanský, 2001, str. 29). Jedná se o rekreační, kompenzační, edukační, kontemplační, komunikační, integrační, participační a enkulturační funkce.

Indikátorem intenzity volnočasové aktivity je časové rozpětí. Výsledkem je pouze momentální záznam. Při vyšetřování časového rozpětí je nutné přihlédnout k tomu, že význam jednotlivých činností nemůže být zjišťován výhradně v posuzovaném časovém období (srov. Vážanský, 2001, str. 32). Intenzita prožitku je u každého z nás jiná. Také ne každou činnost volného času jedinec skutečně považuje za volný čas (srov. Spousta, 1996a, str. 16). Stejně jako intenzita chování, tak i další kvalitativní aspekty nejsou dosud příliš prozkoumány. Výzkumy poukázaly na růst významu volného času, ale práce zůstává nadále nejvyšší hodnotou ve společnosti.

Volnočasové motivace závisí na mnoha faktorech. Mezi nejdůležitější se řadí pozice člověka v životní etapě a jeho příslušnost k sociální skupině. Motivační pochody jsou závislé na situaci a označují pochody, které nás vedou k určitému cíli (srov. Vážanský, 2001, str. 33).

Prožívání volného času je doposud nejméně prozkoumaným ukazatelem kvalitativní stránky volného času. Spokojenost se považuje za kvalitu prožitku, jeví se jako globální aspekt prožívání. A. Graserová využila poznatků Opaschowského a předložila zajímavý pohled na poměr prožívání volného času vzhledem k okolnostem života. Předpokládá, že vazba mezi volným časem a plným, vědomým prožíváním života jako celku je ovlivňována jak ze strany úzkého rodinného prostředí, tak i z profesní sféry četnými faktory a hledisky. Tyto faktory vytvářejí vzájemnými vztahy síť svérázného, originálního a osobitého přístupu individua k činnostem ve volném čase a zároveň k seberealizaci a získání pocitu spokojenosti (srov. Vážanský, 2001, str. 35-36).

Obsahové a časové zastoupení jednotlivých volnočasových aktivit je ovlivněno nejen kvantitativními či kvalitativními aspekty volného času, ale i mnohými dalšími faktory. Tyto činitele se pokusím popsat v další podkapitole.

2.6 Determinanty volného času

Jak vyplývá z výše uvedených vymezení volného času, jedná se o dobu, kdy si svobodně vybíráme činnosti, které nám přinášejí pocit uspokojení a seberealizace. Na konečnou podobu trávení volného času a výběr některé volnočasové aktivity má ale vliv mnoho dalších jevů.

Nejprve obecně můžeme říci, že volný čas nabývá významu s postupným dospíváním jedince a vyhraňujícími se zájmy. Prožívání tohoto času závisí také na zaměření a typu osobnosti, stejně jako na typu výchovy (ať už rodinné, školní, mimoškolní) nebo na tradicích. Co se týče rodinné výchovy, jedná se o osvojené hodnoty a vzory chování vytvořených v průběhu života, především ale v dětství. Neodmyslitelným prvkem majícím vliv na způsob trávení volného času je faktor blahobytu. Proto se náplň volného času diferencovaněji rozvíjí v podmínkách bohatých společností. Na podobu volného času mají vliv i jevy sociální, ekonomické, politické jako např. nezaměstnanost, krize v regionu (srov. Šerák, 2009, str. 37).

Činitele ovlivňující volný čas bývají obecně děleni do dvou kategorií – vnitřní (osobní svobodná volba jedince) a vnější (rodina, škola, kamarádi, partneři, spolupracovníci, masmédiá, kulturní a společenské dění). V průběhu života jedince se mění vliv těchto kategorií, kdy se výrazný vliv z činitelů vnějších přesouvá na činitele vnitřní. Dokladem toho je následující tabulka působících činitelů:

	1.	2.	3.	4.	5.
Životní etapy	dětství, předškolní věk	školní věk, puberta	adolescence	dospělost	důchodový věk, stáří
Dominantní rys	submisivita	hledání	objevování inspirace	tvořivost	vyrovnání inkluze
Činitele ovlivňující způsob					

trávení					
volného					
času					

Tab. č. 3: Činitelé ovlivňující způsob trávení volného času (Spousta in Čech, 2007, str. 49)

Legenda:

Činitelé vnitřní Činitelé vnější

Důležitými činiteli působícími na volný čas jsou faktory osobnosti. Uvádím několik následujících limitujících faktorů osobnosti vzhledem k volnému času:

- **Věk** je jedním z faktorů, které nejvíce ovlivňují náplň volného času. Předškolní dítě ještě nerozlišuje mezi hrou a povinnostmi. Jakákoliv aktivita je rozdělena spánkem a bděním. Dítě školního věku již více rozlišuje hranici volného času a povinností převážně spojených s úkoly do školy. Duševní puberta u adolescentů je charakteristická změnou zájmového zaměření, na něž působí i vliv vrstevnických skupin nebo osobní dispozice jedince, jeho vlohy (srov. Spousta, 1994, str. 48). V 17 letech vrcholí frekvence aktivit lidí. Postupně se utváří specifické kulturně-spoločenské zaměření člověka a jeho životná styl. V dalších letech s přibývajícimi rodinnými a pracovními povinnostmi klesá množství volnočasových aktivit (srov. Šerák, 2009, str. 38).
- Z hlediska **pohlaví** můžeme také pozorovat rozdíly ve způsobu trávení volného času. Ženy se většinou odvolávají na nedostatek volného času, neboť se musí věnovat rodině, dětem a nemají čas na své koníčky. Jsou však otevřenější než muži a s jejich aktivitou se setkáváme více na veřejnosti. V penzi se ženy více sociálně kontaktují a pomáhající si, kdežto muži odchod do důchodu zvládají hůře (srov. Spousta, 1994, str. 49).
- **Fyzická kondice a zdravotní stav** jsou hlavními limitujícími faktory volby povolání, úspěchu v něm i v tom, jak člověk vyplní

svůj volný čas. Fyzická kondice u obou pohlaví je dvoupólová. Na jedné straně najdeme špičkové sportovce, kteří dbají na správný životní styl a na opačném pólu jsou lidé zanedbávající svou fyzickou kondici a zdravotní stav (srov. Spousta, 1994, str. 49). Záleží nejen na genetických dispozicích jedince, ale i na ochotě a možnostech ovlivnit způsob trávení volného času. K tomu se váže následující faktor.

- **Psychická kondice** je dána temperamentem, výší inteligence a stupněm aktivity podmiňujících volní složku osobnosti. Spolu s výbavou tělesnou do značné míry rozhoduje o životním stylu, o organizaci práce, o zábavě a odpočinku. Za jeden z nejcennějších statků bývá považováno právě duševní zdraví (srov. Spousta, 1994, str. 50).

Mezi další aspekty ovlivňující prožívání volného času patří:

- **Profesionální zakotvení** je taktéž faktorem ovlivňujícím výběr volnočasových aktivit. Například těžce manuálně pracující dělník prožije chvíle volna spíše takovými činnostmi, které mu napomáhají k nastřádání sil pro další výkon. Svůj volný čas pak chápe jako opak doby nutné práce a povinností (srov. Spousta, 1994, str. 50). Psychická nebo fyzická náročnost v zaměstnání člověka souvisí s obsahem trávení jeho volného času.
- **Sociální skupina**, ke které se člověk řadí, má svůj vlastní systém hodnot a norem, které mají vliv na naplnění disponibilní doby. Pravděpodobně nejvýznamnější je působení rodiny. Své členy vede k určitým možnostem využití volného času a zejména odděluje aktivity žádoucí a hodnotné od nežádoucích (srov. Šerák, 2009, str. 38). Z toho vyplývá, že správným vedením k volnému času je vhodné začít už od nejranějšího věku dítěte a pokračovat v průběhu života jedince.
- Z dalších determinant volného času můžeme jmenovat **bydliště**. Ačkoliv je význam tohoto faktoru vlivem sociálních a demografických změn postupně marginalizován, jeho vliv nadále

přetrvává. Městští prožívají své víkendové aktivity různorodě, naproti tomu většina obyvatel vesnice (bez ohledu na jejich věk, vzdělání, profesi) se věnuje obsahově podobným činnostem. V obcích většinou chybí nabídka kulturně společenských akcí, ale významněji se zde projevuje smysl pro kolektivní život. Ve větších městech je naopak nabídka podstatně širší, organizátoři oslovují anonymní potencionální zájemce (srov. Šerák, 2009, str. 39).

- Vliv **vzdělání** na prožívání činností ve volném čase a jejich skladbu je pro jedince významný, je odrazem jeho životního stylu. „Vzdělání lidé jsou více zaměřeni na všestranný rozvoj, chápou nutnost pracovat na svém osobnostním rozvoji, mají bohatší a vyspělejší zájmy a potřeby, lépe se orientují v nabídce“ (Šerák, 2009, str. 40).

V této obsáhlejší části bakalářské práce jsem se snažila objasnit problematiku volného času. Nastínila jsem jeho stručný historický vývoj. Z něj vyplývá, že volný čas byl vnímán již dříve, význam mu přiřazovali i mnozí autoři. Volnočasové aktivity a vůbec způsob nahlížení na volný čas byly ovlivněny příslušnou dobou, jako např. vliv církve ve středověku. Není pochyb o tom, že na důležitosti nabývá v posledních stoletích. Došlo k rozvoji průmyslu volného času, který patří k významným průmyslovým odvětvím. Na volný čas lze pohlížet z různých vědních oborů, z nichž jsem uvedla hledisko ekonomické, politické, sociologické, pedagogické a andragogické, které jsem se v této práci snažila rozvíjet.

Vymezení volného času nebylo jednoduché a poukazuje na jeho různorodost. Stejně tak tomu je i u funkcí, jejichž dělení je nespočet. Nezbytné byl také popis faktorů ovlivňujících způsob trávení volného času, neboť na ně chci navázat v další části. Jmenovala jsem vliv vzdělání, což je výsledkem vzdělávání, jako jednoho z činitelů prožívání volného času. V souladu s cílem práce se v dalších kapitolách pokusím volný čas zasadit do kontextu systému vzdělávání dospělých.

3 Zájmové vzdělávání dospělých

3.1 Ukotvení zájmového vzdělávání

Je třeba podotknout, že v moderní společnosti přestává být myšlenka celoživotního rozvoje jedince nedosažitelným ideálem, ale nabývá podoby každodenní reality. Participace na celoživotním vzdělávání se stává nutností a nekončícím procesem (srov. Šerák, 2009, str. 13). V knize Vetešky i jiných autorů jsem objevila tři modalitty, ze kterých se tento koncept skládá (2010, str. 21):

1. **Formální vzdělávání** probíhá ve formálních vzdělávacích institucích, zpravidla ve školách. Vyznačuje se normativně vymezenými cíli, funkcemi, obsahy, formami a způsoby evaluace. Skládá se z na sebe navazujících stupňů, a po jejich absolvování jedinec získá osvědčení, potvrzení či diplom.
2. **Neformální vzdělávání** je realizované ve formě kurzů, seminářů. Může se uskutečnit ve školách, ale především se koná v soukromých vzdělávacích institucích, neziskových organizacích nebo v zařízení zaměstnavatelů. Tento typ vzdělávání je zaměřen na získání dovedností, znalostí, kompetencí, které mohou jedinci napomoci zlepšit jeho společenské nebo pracovní uplatnění. Typickým příkladem tohoto učení jsou aktivity zájmového vzdělávání.
3. **Informální vzdělávání** se vyznačuje postupným získáváním vědomostí, osvojováním dovedností a kompetencí z každodenních zkušeností v zaměstnání, rodině a ve volném čase. Na rozdíl od předchozích dvou typů se jedná o aktivity neorganizované, zpravidla nesystematické a institucionálně nekoordinované.

V rámci konceptu celoživotního vzdělávání tvoří formální vzdělávací systém významnou část, ne však jedinou. Současný koncept tohoto učení zdůrazňuje právě neformální vzdělávání, vyzdvihuje vzdělávání v různých prostředích (rodina, pracoviště) a instituce stojící mimo vzdělávací systém (srov. Knotová, 2006, str. 67).

Počáteční vzdělávání zahrnuje veškeré formální vzdělávání v rámci vzdělávací soustavy. Další vzdělávání potom probíhá po dosažení určitého

stupně vzdělání. Může být zaměřeno na spektrum vědomostí, dovedností, znalostí, zkušeností a kompetencí, které mohou být důležité pro uplatnění jedince v jeho osobním, pracovním i občanském životě. Další vzdělávání pak můžeme rozčlenit na další profesní vzdělávání, občanské vzdělávání a zájmové vzdělávání (srov. Veteška, 2010, str. 20-21).

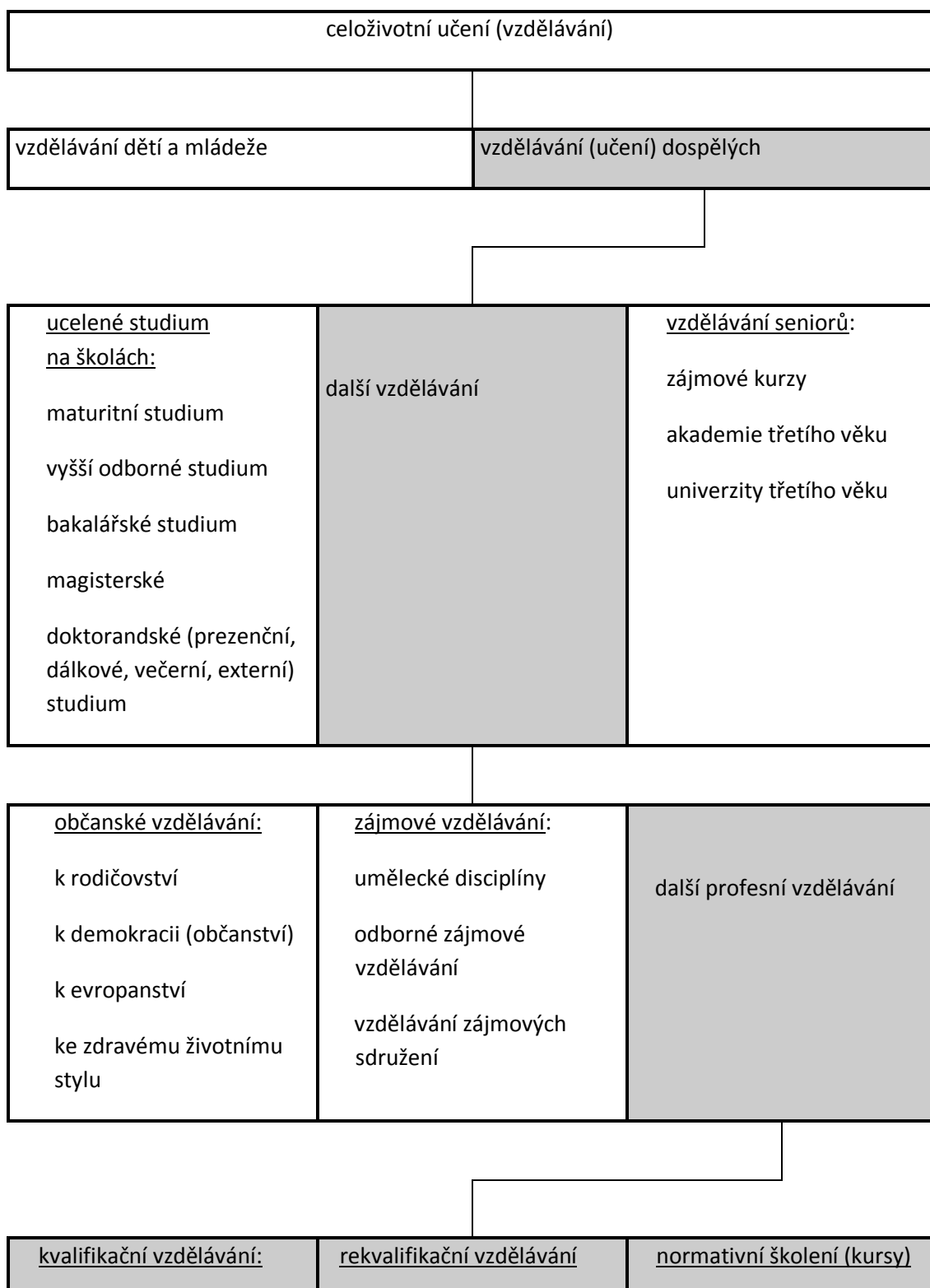
- **Profesní vzdělávání** označuje formy vzdělávání, které dospělý jedinec absolvuje v průběhu aktivního pracovního života. Klade důraz na rozvíjení postojů, vědomostí a schopností, které jsou potřebné pro výkon určitého povolání. Dále plní funkci udržení harmonie mezi nároky na výkon určité profese a kvalifikací člověka.
- **Občanské vzdělávání** kultivuje člověka jako občana. Je zaměřené na utváření vědomí práv a povinností osob v jejich roli občanů, kteří jsou způsobilí zodpovědně plnit tyto role. Občana obohacuje zejména v oblasti etické, právní, občanské, všeobecně vzdělávací, filozofické, politické aj. Cílem tohoto vzdělávání je uspokojit společenské potřeby a zájmy občanů, budovat skupinovou integritu a zdokonalit život společenství lidí.
- **Zájmové vzdělávání** se snaží uspokojit potřeby jedince v souladu s jeho osobním zaměřením. Umožňuje seberealizaci ve volném čase a dotváří hodnotovou orientaci člověka. Stejně jako jsou lidské zájmy rozmanité, tak i obsahová orientace tohoto vzdělávání je široká (srov. Bočková, 2002, str. 17-18).

Zájmové vzdělávání se svým zaměřením na konkrétní i odborné oblasti vědění a svou orientací na uspokojení specifických zájmů blíží okruhu specializovaného a odborného vzdělávání. Ovšem hlavním cílem tohoto vzdělávání není příprava na profesní využití získaných dovedností a znalostí, ale spíše rozšíření horizontu nabízených možností (srov. Šerák, 2009, str. 46).

Tato tvrzení lze shrnout do následujícího schématu vypovídajícím o postavení vzdělávání dospělých v systému vzdělávání. Je zde patrné

dělení, které jsem uvedla výše. Dále se však budu věnovat podrobněji zájmovému vzdělávání:

Místo vzdělávání dospělých v rámci celoživotního vzdělávání:

zvyšování kvalifikace	předrekvalifikační kursy	odborná způsobilost
prohlubování kvalifikace	obnovovací rekvalifikace	bezpečnost práce
inovace kvalifikace	prohlubovací rekvalifikace	protipožární ochrana
specializace kvalifikace	doplňková rekvalifikace	způsobilost k výkonu povolání
rozšiřování kvalifikace	cílená rekvalifikace	
zaškolení kvalifikace	zaměstnanecká rekvalifikace	
zaučení kvalifikace		

Schéma č. 1: Místo vzdělávání dospělých v rámci celoživotního vzdělávání (srov. Bartoňková – Šimek, 2002, str. 48)

3.2 Zájmy a potřeby

Před vymezením zájmového vzdělávání dospělých je třeba objasnit dvě základní pojmenování – potřebu a zájem.

Potřebu můžeme popsat jako projev nedostatku něčeho, co je pro člověka žádoucí nebo nutné. Z pohledu psychologie při zkoumání problému potřeby vystupuje do popředí subjektivita tohoto prožitku nedostatku. Tento prožitek vede jedince k odstranění vzniklého napětí. Z toho vyplývá, že potřeby disponují motivační funkcí. Ekonomie nahlíží na potřeby jako na hybnou sílu rozvoje hospodářství a spíše se zaměřuje na společnost než na konkrétního jedince. V sociologii je potřeba chápána jako nedostatek podmínek a prvků, které jsou nutné k zachování daného systému (srov. Šerák, 2009, str. 48-49). Palán (2002, str. 162) pak vymezuje potřebu jako intrapsychický jev, který signalizuje nedostatek (nebo nadbytek) něčeho, co je z hlediska subjektu žádané. V podstatě se jedná o porušení vnitřní rovnováhy a tendenci k jejímu znovunabytí. Autoři daný termín charakterizují podobně, důležitým prvkem je projev určitého nedostatku něčeho žádoucího.

Oproti tomu zájem lze charakterizovat jako osobnostní vlastnost, která vyjadřuje vztah k předmětům nebo jevům, kterým člověk připisuje zvláštní význam. Postupně vzbuzuje snahu po aktivním kontaktu a poznávání s předmětem, který stojí v centru naší pozornosti (srov. Němec a

kol., 2002, str. 23). Zájmy často bývají označovány jako „relativně konstantní motivačně-postojové zaměření osobnosti k určitým oblastem, jevům, věcem nebo činnostem“ (Palán, 2002, str. 242). Spojující charakteristikou je snaha jedince věnovat se činností nebo předmětům, které jej upoutají po stránce citové nebo kognitivní.

Zájmy mají dimenzi kognitivní, emocionální a hodnotovou. Kognitivní se zaměřuje na fakt, že pro zájem je nezbytné poznání jeho objektu. Emocionální aspekt se týká příjemných emocí doprovázející kontakt s poznávaným objektem. Z hodnotového hlediska je objekt zájmu osobou subjektivně hodnocen jako významný (srov. Šerák, 2009, str. 49).

Potřeby i zájmy se nachází v oboustranném vztahu. Zájmy se rozvíjejí na základě již existujících potřeb, dovolují jejich uspokojení a tím i ovlivňují jejich charakter, případně vznik dalších potřeb. Zjednodušeně lze potřebu vymezit jako reakci na určitý podnět, tak pro zájem je typická stálost a trvanlivost. Předmětu, který je pro jedince zajímavý, je přisouzena zvláštní hodnota a člověk je hnán k aktivnímu styku s ním. Dosažení stanoveného cíle je pak spojeno s pocitem uspokojení (srov. Šerák, 2009, str. 50). Z daných vymezení postupně vyplyne i definice zájmového vzdělávání, které je zaměřeno právě na uspokojení zájmů konkrétních jedinců.

3.3 Definice zájmového vzdělávání

Zájmové aktivity napomáhají lidem dotvářet plnohodnotný život, podporují rozvoj kompetencí v celé různorodé škále a to prostřednictvím neformálního, ale také informálního učení. Koncept celoživotního učení zdůrazňuje přechod od preference vzdělávání jako prostředku profesní orientace ke vzdělávání, které umožňuje získat kompetence k utváření úspěšného života a životní dráhy člověka (srov. Knotová, 2011, str. 78). V dimenzi neformálního vzdělávání vychází ze svobodného výběru činností, má respektovat podmínky dané individuálními schopnostmi i životní podmínky účastníků. Takto pojaté vzdělávání je pak intencionální, organizované pod vedením odborníka. Pro neformální i informální učení je významné množství a struktura volného času, s nímž člověk disponuje

(tamtéž, str. 81). Koncept celoživotního učení je pak výchozí pro zkoumání zájmového vzdělávání.

Stejně jako u definování volného času, tak i při charakterizování zájmového vzdělávání dospělých se setkáváme s nejednotnou terminologií. Často jako synonymum bývá používáno vzdělávání dospělých ve volném čase.

Můžeme se setkat s vymezením, že zájmové vzdělávání vytváří širší předpoklady pro kultivaci osobnosti na základě jejich zájmů a uspokojuje vzdělávací potřeby v souladu s osobním zaměřením. Zdůrazňuje se, že dotváří osobnost a její hodnotovou orientaci. Je vázáno na volný čas, neboť v něm umožňuje seberealizaci jedince. Jelikož plní funkci kultivace, vychází se z předpokladu, že jsou tím zkvalitňovány lidské zdroje. Palán (2002, str. 242) ovšem připomíná, že u nás je tento typ rozvoje zanedbaný. Věnují se mu pouze různé zájmové organizace bez vazby na vzdělávání dospělých.

Zájmovým vzděláváním dospělých se v teoretické rovině zabývá zejména Šerák, který jej definoval jako souhrn krátkodobých i dlouhodobých forem, které umožňují edukační, tvůrčí i organizační volnočasové aktivity účastníků směřující k saturaci jejich zájmů. K saturaci může dojít následujícími způsoby (Šerák, 2009, str. 50-51):

- sebevzdělávání, sebeřízeným učením za pomoci relevantních informačních zdrojů (např. odborná literatura),
- ve formální nebo neformální organizaci, která se orientuje na vzdělávání v určité oblasti zájmu,
- v rámci formálních či neformálních organizací, které se nespécializují na poskytování nabídky volnočasových aktivit, ale svou činností vytváří edukačně podnětné prostředí umožňující jedinci uspokojení zájmů,
- kombinací výše uvedených přístupů (např. sebevzdělávání doprovázené odbornou pomocí jednotlivců nebo institucí).

Jeho pojetí je výrazně edukační a účast v těchto aktivitách předpokládá základní souhrn vědomostí a dovedností daného oboru. Dále na základě výše uvedených skutečností se rozlišují edukační aktivity zájmového

vzdělávání na individuální a skupinové, případně organizované a neorganizované.

Zahraniční autoři (Dattilo, 1999; Mundy, 1998) zahrnují pod rozebíraný termín vývojový proces, jehož cílem je posílení individuálního chápání sebe sama ve vztahu k volnému času, jeho vliv na životní styl a vztah volného času obecně ke společnosti. Dále jej chápou jako proces učení se různým dovednostem, postojům a hodnotám souvisejících s volným časem jedince. Zdůrazňují, že zájmové vzdělávání je složitý proces, ve kterém jsou volný čas a vzdělávání velmi úzce a neoddělitelně spjaty. Skrze vzdělávání se lidé učí a připravují na projevy volného času a v rámci volného času používají vzdělávání k pochopení volného času jako sféry relativní svobody a sebeurčení jedince. Jednotlivá vymezení mají určité spojující prvky. Jedná se o vzdělávací proces, jehož prostřednictvím člověk rozvíjí porozumění vlastní osobě a identifikuje a učí se dovednostem, které jsou nezbytné pro účast ve svobodně vybraných činnostech. Ty následně vedou k saturaci potřeb jedince a spokojenosti s jeho životem. Cílem je tedy zvýšit kvalitu života jedince prostřednictvím volného času. Je třeba podotknout, že začlenit volný čas do životního stylu jedince představuje mnohem víc než učit ho dovednostem potřebným k provozování vybrané sportovní činnosti, malování obrazu nebo zahradničení. Zahrnuje to jak rozvoj hodnot, porozumění využití volného času ke svému prospěchu, osvojení si dovedností vedoucích k řešení problémů, asertivitě a dalších (srov. Dattilo, 1999, str. 4-6).

3.4 Charakteristika zájmového vzdělávání

Přes výraznou nesourodost a obsahovou pestrost zájmového vzdělávání Šerák (2009, str. 52) identifikoval některé typické a univerzálně aplikovatelné znaky, kterými se dále budu zabývat:

- zájem,
- volný čas,
- dobrovolnost,
- svoboda výběru,

- místní příslušnost,
- uspokojení potřeb,
- pestrost obsahu,
- neutilitárnost,
- otevřenost,
- aktivita.

Jedním z charakteristických rysů jsou aspekty dobrovolnosti a neformálnosti, jimiž se oblast vzdělávání dospělých odlišuje od ostatních. Dospělý účastník vzdělávacích aktivit mimo formální vzdělávací systém se může participovat vysoce individualizovaným způsobem. Disponuje možností volby cíle, metod i doby účasti podle vlastních preferencí a na základě možností a životních podmínek. Jedná se především o saturaci individuálních zájmů, nejedná se o měření úspěchu či neúspěchu. Výstupy edukačních aktivit jsou podávány ve formě osvědčení, která mají sloužit spíše vlastní motivaci nebo posílení osobní prestiže jedince (srov. Knotová, 2011, str. 82).

Předpokladem pro účast na zájmově vzdělávacích aktivitách je dostatek volného času a orientace v něm, neboť zapojením se do těchto aktivit jedinec mění svůj dosavadní způsob trávení disponibilní doby. Je zřejmé, že rozsah a kvalita uspokojování poznávacích a edukačních potřeb jsou určovány také celkovým objemem volného času, se kterým jedinec nakládá (Šerák, 2009, str. 53).

Na svobodu v zájmovém vzdělávání je nahlíženo jako na možnost svobodného výběru činností. Konkrétní zaměření i účast na dané formě vzdělávání mohou být ovlivněny mnoha motivy. Neopomenutelnou podmínkou je vnitřní motivace aktéra, což se váže právě na zmíněný prvek dobrovolnosti (Knotová, 2011, str. 82).

Dalším typickým znakem tohoto typu vzdělávání je neutilitárnost. Přichází na řadu tehdy, když určitá činnost přestává být pro člověka nutností k jeho existenci. Cílem těchto aktivit není užitek z činnosti, ale důležitá je činnost sama. S tím souvisí aspekt vlastní aktivity, kdy účastník sám rozvíjí své znalosti a schopnosti (Šerák, 2009, str. 53).

Dalším významným atributem je i otevřenost celého systému pro širokou veřejnost, přesto se mezi účastníky objevují zejména senioři, studenti a lidé s vyšším vzděláním. Zájmové vzdělávání je propojeno s jinými částmi vzdělávání dospělých, které se vzájemně ovlivňují. Např. za spojovací prvky s formálním vzděláváním lze označit odbornou literaturu, kvalifikovaní experti, učebny aj. Co se týká šířky a pestrosti nabídky, zájmové vzdělávání patří mezi nejméně homogenní oblasti vzdělávání dospělých (Šerák, 2009, str. 54). Proto se setkáváme s obtížemi při řazení různých druhů aktivit do daného segmentu, jak bude naznačeno v části zabývající se typy zájmového vzdělávání.

3.5 Cíle a funkce zájmového vzdělávání

Hlavní cíl výchovy a vzdělávání lze spatřovat ve všestranně a harmonicky rozvinuté osobnosti, která je relativně samostatná, ale i přesto plně zapojená do společenských vztahů. Smyslem zájmového vzdělávání má být především vyčerpání plného potenciálu volného času, který se řadí do celoživotního edukativního i socializačního procesu. Je důležité tvůrčím způsobem využít volný čas a zaměřit se na vlastní rozvoj (srov. Šerák, 2009, str. 54).

Obecně pod funkce vzdělávání dospělých spadá humanizační, integrační a kvalifikační funkce. První funkce spočívá v obecné humanizaci jedince. Funkce integrační se projevuje v socializaci jedince, v jeho začleňování do sociálních celků. Kvalifikační funkce umožňuje uplatnění lidí na trhu práce. Často jsou uváděny také dílčí funkce, jako např. informační, komunikační, rekreační atd. (srov. Palán, 2001, str. 67).

Vymezení funkcí je u mnohých autorů poměrně extenzivní. Šerák zmiňuje funkce jako světonázorovou, všeobecně vzdělávací, propagandistickou, konzervační, aktualizaci, regenerační, komunikativní. Za shrnující jsem vybrala přehled funkcí podle Knotové (2011, str. 82), která rozlišuje tyto:

1. sociálně adaptační a integrační – jedná se o zvládání sociálních rolí, předávání a vytváření systému hodnot,

2. kompenzační – překonání nedostatků a jednostrannosti výchovy, případě jednostranného pracovního vytížení a omezení možností seberealizace,
3. popularizační – spočívá v šíření poznatků a stimulaci k dalšímu vzdělávání,
4. ekonomická a kvalifikační – nabytí znalostí a dovedností nutných ke zvládnutí pracovní role,
5. relaxační – zde hrají velkou roli emoce,
6. profylaktická – představuje hodnotné využití volného času, překonání monotónnosti, nudy a stereotypu,
7. seberealizační.

3.6 Typy zájmového vzdělávání dospělých

Oblast zájmového vzdělávání je jednou z nejpestřejších sfér vzdělávání dospělých, proto je složité sestavit komplexní systematizaci realizovaných činností. Některá členění jsou dobově podmíněná nebo aplikovatelná pouze na vzdělávání dětí a mládeže. Šerák (2009, str. 137) uvádí Vymazalovo členění jako jeden z nejadekvátnějších pokusů, když dělí zájmově-edukační aktivity na:

- morálně-politické a právní,
- jazykové, vědecké a světonázorové,
- pracovní a technické,
- estetické,
- tělesné a zdravotní.

Postupně toto dělení inovoval a doplnil je o aktuální oblasti. Upozorňuje však, že jednotlivé segmenty zájmového vzdělávání se sférou působení překrývají s jinými. Také různé instituce, které jsou aktivní v dané oblasti, lze podle charakteru činnosti zařadit do několika typů zájmového vzdělávání. Nejprve uvedu autorovo členění, poté analýzu jednotlivých typů.

Typy zájmového vzdělávání podle Šeráka (2009, str. 138):

1. kulturní a estetická výchova,

2. pohybová a sportovní výchova,
3. cestování a turistika,
4. zdravotní výchova,
5. environmentální výchova,
6. vědeckotechnické vzdělávání,
7. jazykové vzdělávání,
8. náboženská a duchovní výchova.

Kulturní a estetická výchova se vzájemně doplňují a napomáhají integraci společnosti jako celku. Kulturu nepředstavuje pouze souhrn hodnot předávaných mezi generacemi, ale jde o dynamický proces jejich vytváření, osvojování, předávání a rozvíjení. Plní i výchovně vzdělávací funkci, neboť přispívá k rozvoji intelektuální, morální a emocionální úrovně občana. Taktéž vytváří smysluplnou náplň volného času. Cílem estetické výchovy je působení krásna na člověka, schopnost jeho vnímání a formování vztahu jedince ke společensky uznávaným kulturním hodnotám. Kulturní výtvoř obohatí poznání jedince, pokud je dovede správně vnímat (srov. Šerák, 2009, str. 139). Právě proto je třeba pojímat estetickou výchovu komplexně. Mezi nejznámější organizace tohoto typu vzdělávání patří muzea a galerie.

Pohybová a sportovní výchova zahrnuje oblast aktivní péče o fyzický stav člověka. Většina tělovýchovných aktivit probíhá jako samostatná sebevzdělávací aktivita vyznačující se spontánností a různorodostí zájmové činnosti, nikoliv pouze jako pedagogický proces. Sportovní výchova se prolíná s jinými sférami zájmového vzdělávání. Přímo či latentně může působit na morální i estetickou stránku lidské existence. Má vliv na nežádoucí projevy agrese a posiluje člověka při zvládnání určitých pudových reakcí (srov. Šerák, 2009, str. 151).

Cestování a turistiku je možné vymezit jako aktivní pohybové a kulturně poznávací činnosti. Jejich cílem je uspokojení potřeby reprodukce fyzických a psychických sil člověka a to prostřednictvím poznávání,

odpočinku, zábavy, rozptýlení, léčebných aktivit apod., obvykle ve volném čase. Tento typ se liší od sportu tím, že není primárně zaměřen na výkon.

Zdravotní výchova si klade za cíl rozvíjet zdravotní uvědomělost, popularizovat základní principy fyzické i duševní hygieny, zdravé výživy a životního stylu a primárně zdravotní prevenci. Pro zájmové vzdělávání je typické, že aktivity formálních institucí v této oblasti jsou nedostatečné a stát se soustřeďuje pouze na oblast prevence, zejména šíření objektivních a aktuálních informací zaměřených na motivaci ke zdravému způsobu života (srov. Šerák – Dvořáková, 2009, str. 39).

Environmentální výchova se zaměřuje na rozvoj znalostí a návyků občanů, které jsou nutné k pochopení vztahu mezi člověkem, společností a přírodou. Klade důraz na nutnost aktivního individuálního přístupu jedince k této relaci a uvědomění si osobní zodpovědnosti za stav přírodního prostředí (srov. Šerák, 2009, str. 162). Edukační působení nabývá různých podob a je podporováno různorodými aktivitami a organizacemi.

Vědeckotechnické vzdělání dospělých vychází z aktuálních trendů a poznatků moderní vědy, neboť pokrok v nejrůznějších odvětvích se odráží v rostoucí úloze vědy ve společnosti. Cílem tohoto typu vzdělávání je především prohlubování vědomostí a dovedností, popularizace a zavádění nových poznatků do praxe, výchova k racionálnímu myšlení (srov. Šerák, 2009, str. 167). Do oblasti vědeckotechnického vzdělávání zasahuje také kutilství. Ke zvládnutí požadovaného výkonu je potřeba disponovat určitou manuální zručností a odbornými vědomostmi. Typickým znakem je individuálnost edukačních aktivit. Zájemce si osvojuje potřebné informace samostatně.

Jazykové vzdělávání a jeho zařazení do typů zájmového vzdělávání je diskutabilní. Autoři své vymezení však obhajují. Přestože se jedná o oblast edukace dospělých, jejímž výstupem může být i získání formální kvalifikace, jedinec může studovat cizí jazyk z čistě vlastního zájmu (srov. Šerák – Dvořáková, 2009, str. 40). Většinou je ale toto studium realizované prostřednictvím jazykových škol nebo zahraničních institucí. Ty po absolvování kurzu vydávají aktérovi certifikát.

Náboženská a duchovní výchova je zaměřena na členy příslušné církve i širokou veřejnost a nabývá většinou formy kázání. Má za úkol šířit myšlenky a hodnoty charakteristické pro zřizující církev, ovlivňuje také způsob trávení volného času jedince. Klade důraz na rozvíjení lidského vědomí směrem k transcendentální duchovní úrovni (srov. Šerák, 2009, str. 182).

Jednotlivé typy zájmového vzdělávání dospělých korespondují s cílem zájmového vzdělávání. Snaží se o saturaci specifických zájmů jedince a jeho osobní rozvoj. Nelze přesně stanovit hranici mezi jednotlivými typy, v mnohém se přibližuje i oblast zájmového a občanského vzdělávání.

4 Zájmové vzdělávací aktivity dospělých a jejich vliv na volný čas

Cílem poslední kapitoly této práce je propojit oblast volného času a zájmového vzdělávání, kterými jsem se podrobněji zabývala výše. Oblast zájmových vzdělávacích aktivit se nabízí jako prostor pro andragogickou intervenci.

4.1 Vliv zájmového vzdělávání na volný čas dospělých

Základem nabízených volnočasových aktivit jsou činnosti založené na zájmu. Ten jsem vymezila jako osobnostní vlastnost vyjadřující vztah k předmětům nebo jevům, kterým člověk připisuje zvláštní význam. Zájmová činnost vhodně u jedince podněcuje a podporuje samostatnost, tvořivost a zdravou společenskou aktivitu. Tím vede účastníky k přiměřené participaci i na kulturním, politickém nebo hospodářském životě společnosti (srov. Hájek, 2011, str. 166).

Obsahové členění zájmové činnosti podle Němce (2002, str. 23) vypadá následovně:

1. vědeckotechnické a vědecké – např. činnosti biologické, mineralogické,
2. technicko-praktické – kroužky vaření, zahradničení,
3. společenskovední – aktivity historické, sběratelské,
4. přírodovědné – chovatelství a pěstitelství,
5. esteticko-výchovné – výtvarné, hudební,
6. tělovýchovné, sportovní a turisticky zaměřené – atletika, gymnastika, sportovní hry aj.

Tento obecný koncept dělení zájmových činností rozvíjí jednotlivé typy zájmového vzdělávání, které aktualizoval Šerák (2009).

Z charakteristik a vymezení zájmového vzdělávání zřetelně vyplývá, že zájmové vzdělávání je realizováno právě ve volném čase. Možnosti determinuje celkový objem volného času a zároveň jeho struktura (srov. Knotová, 2011, str. 82). Čeští autoři se převážně soustředí na charakteristiky volného času a zájmové vzdělávání vidí pouze jako jednu z možností naplně

volného času a dosud tato problematika není příliš zkoumána. Zahraniční autoři sledují také to, jak zájmové vzdělávání může podporovat a rozvíjet volný čas. Zaměřují se na provázanost těchto sfér a to považují za důležité pro tuto kapitolu.

Dattilo (1999, str. 41) představuje čtyři způsoby, jak může zájmové vzdělávání podporovat rozvoj možností využití volného času. Zájmové vzdělávání přispívá k vytváření příležitostí, budování možností, posilování jedince skrze dynamický proces a rozvíjení příslušných dovedností. Uvedené varianty se pokusím dle autora blíže specifikovat.

Zájmové vzdělávání vytváří příležitosti

Pro jedince je důležité, aby pocítoval svobodu, nezávislost a možnosti výběru. Volný čas bývá považován za nejcennější výraz naší svobody a představuje tak přirozené právo všech lidí. Proto také pokusy pomoci lidem aktivně se zapojit do volnočasových aktivit jsou brány za významné. Základní předpoklad tkví v tom, že by každý měl mít příležitost k rozvoji volného času neohledně na pohlaví, rasu, socioekonomický status, náboženství nebo schopnosti. Lidé nemají dostatek znalostí týkajících se volnočasových aktivit (srov. Dattilo, 1999, str. 42). Právě proto odborníci na tuto problematiku jim napomáhají v objevování a porozumění k volnému času, zlepšují jejich povědomí o dostupných možnostech.

Zájmové vzdělávání buduje možnosti

Záměrem zájmového vzdělávání je usnadnit jedinci rozhodnutí, aby se zapojil do smysluplných volnočasových aktivit. Důsledkem toho má být zvýšená radost a spokojenost u těchto lidí. Je důležité připomenout, že skrze zájmové vzdělávání lidé získají povědomí, uznání, znalosti a schopnosti nezbytné pro to, aby se zapojili do činností volného času. Jednotlivci rozšiřují své povědomí o vnitřních a vnějších silách, které ovlivňují jejich rozhodování (srov. Dattilo, 1999, str. 43).

Zájmové vzdělávání posiluje jedince

Zájmové vzdělávání je dynamický proces nepřetržitého zvyšování povědomí, znalostí a schopností vztahujících se k volnému času. Tento proces má pomoci lidem identifikovat a objasnit jejich vzory pro způsob trávení volného času. Účelem zájmového vzdělávání je vštípit lidem volnočasovou etiku tak, aby oni sami se mohli svobodně a dobrovolně podílet na činnostech, které jim přinesou uspokojení a potěšení. V konečném důsledku má jejich účast v těchto aktivitách obohatit a zlepšit jejich životy. Důležitým elementem tohoto typu vzdělávání je to, že tito účastníci přejímají zodpovědnost za jejich volný čas. Lidé musí pocítovat, že schopnost učinit se šťastným závisí jen na nich. Zájmové vzdělávání učí jedince, aby mohli zdokonalit své životy skrze smysluplné a prospěšné využívání volného času (srov. Dattilo, 1999, str. 44).

Zájmové vzdělávání rozvíjí příslušné dovednosti

Jedna z hlavních výzev, které čelí poskytovatelé služeb volného času, vyvstává z otázky, co aktéry učit. Měli by se soustředit na ty dovednosti, po kterých účastníci akce nejvíce touží a které mají největší potenciál pro zvýšení kvality jejich života. Výsledkem zájmového vzdělávacího programu je rozvoj dovedností, kterých člověk může využít v průběhu celého života (srov. Dattilo, 1999, str. 45).

Zájmové vzdělávání dospělých vytváří příležitosti k plnohodnotnému využití volného času pro všechny. Může být navrženo tak, aby se lidé mohli rozhodovat pro výběr smysluplných volnočasových aktivit. Prostřednictvím zájmového vzdělávání mohou jedinci rozvíjet dovednosti, které jim umožní dosáhnout vyváženého a cílevědomého životního stylu, jenž zahrnuje volný čas (srov. Dattilo, 1999, str. 45).

4.2 Možnost andragogické intervence

Je tedy patrné, že význam zájmového vzdělávání je nezanedbatelný a měla by mu být věnována pozornost. Z hlediska andragogiky zájmové vzdělávání otevírá možnosti pro andragogickou intervenci ve volném čase.

Termín andragogická intervence není v mnou nalezených zdrojích jednoznačně definován, proto se jej pokusím vymezit pro potřeby této práce. Je třeba vycházet z intervence, která bývá označována za „zásah, zákrok v něčí prospěch“ (Kraus, 2009, str. 359). Pokud se jedná o andragogickou intervenci, dalo by se ji vymezit jako působení andragoga ve prospěch dospělého jedince. Neboť andragogika se zaměřuje také na pomoc dospělému člověku při řešení životních úkolů a uspokojování vzdělávacích potřeb (srov. Beneš, 2003, str. 18). Jak jsem uvedla výše, andragog může skrze zájmové vzdělávání dospělého podněcovat k samostatnosti, tvořivosti, ke smysluplnému využití volného času a vést jej k saturaci vlastních potřeb a zájmů. Stane se pro něj tak pomocníkem, partnerem, který jej může navést správným směrem.

Pole působnosti andragogiky je velmi široké, stejně jako rozmanité okruhy a instituce, kterých se dotýká. Oblasti andragogické intervence v kontextu zájmového vzdělávání bych určila pomocí Jochmannova (1992, str. 20) akčního pole andragogiky, který vymezuje následující oblasti:

- vzdělávání,
- edukace,
- péče,
- funkcionální působení.

Do těchto oblastí může andragog zasahovat a vést dospělého. Pro sféru vzdělávání je charakteristické její členění na formální, neformální a informální. Pozici zájmového vzdělávání dospělých v kontextu systému vzdělávání jsem uvedla výše a řadí se mezi zástupce neformálního vzdělávání. Z výčtu funkcí zájmového vzdělávání lze jmenovat funkce popularizační, ekonomickou a kvalifikační, které jsou orientovány na nabytí nových znalostí a jejich uplatnění, ať už v rámci formálních nebo

neformálních institucí. Jsou tedy dokladem, že tento typ vyplňuje akční pole v oblasti vzdělávání a skýtá možnost zásahu odborníka.

Pod edukací Jochmann (1992, str. 14) spatřuje utváření osobnosti, personalizaci a socializaci ve smyslu osvojování si sociálních regulativů i sociálních rolí. Zájmové vzdělávání dospělých taktéž plní tuto roli. Při jeho realizaci dochází k předávání a utváření systému hodnot, vede účastníky k participaci na společenském životě. Zastává funkce, které Knotová (2011, str. 82) označila jako sociálně-adaptační a integrační a jsou uvedeny v předešlých kapitolách.

Do okruhu péče Jochmann (1992, str. 20) přímo řadí poradenství, sociální péči, volný čas, rekreaci. Rozumí tím zjednávání podmínek pro výchovu a seberealizaci člověka, pro výkon jeho sociálních rolí. I zde může zájmové vzdělávání dospělých působit. Pomáhá kompenzovat nedostatky výchovy, jednostranné pracovní zatížení. Nabízí prostor pro seberealizaci, pro hodnotné naplnění volného času a překonání stereotypu.

V poslední oblasti funkcionálního působení Jochmann (1992, str. 21) pojednává o výchovném a kulturně výchovném působení masových komunikačních prostředků, prostředí a o výchovně nespecifických organizacích. V tomto ohledu výzkumy dokládají, že zájmové vzdělávání probíhající v rámci určité firmy významně podporuje vzájemné vazby mezi společnostmi a jejich zaměstnanci (srov. Knotová, 2011, str. 82). Oblasti andragogického působení jsou rozmanité. Některé jsou obstarávány tradičními obory a u většiny z nich se jednotlivé typy působení prolínají.

Jak jsem poukázala, jednotlivé funkce zájmového vzdělávání jdou ruku v ruce s oblastmi akčního pole andragogiky. Hlavním cílem zájmového vzdělávání není profesní využití získaných znalostí a dovedností, ale jedná se o uspokojení individuálních zájmů. „Toto ideální pojetí vzdělávání dospělých má tak za úkol budovat především širší předpoklady pro kultivaci osobnosti, dotvářet její hodnotovou orientaci a umožňovat seberealizaci člověka“ (Šerák, 2009, str. 46).

Závěr

V první části této bakalářské práci jsem usilovala o terminologické ukotvení kategorie volného času dospělých, jež dosud není příliš zkoumáno. Stručně jsem nastínila historický vývoj a pohled různých vědních disciplín na tuto oblast. Podrobněji jsem vymezila pojem volný čas a snažila se poukázat na jeho možná odlišná pojetí a charakteristiky. Dále jsem se věnovala funkcím, na nichž jsem připomněla význam volného času v životě člověka. V rámci ukotvení volného času jsem vymezila také jeho aspekty a determinanty, které jej mohou ovlivňovat.

Další rozsáhlejší část práce nastiňovala problematiku zájmového vzdělávání dospělých. Nejprve jsem zasadila tento typ vzdělávání do kontextu systému vzdělávání, posléze jsem jej charakterizovala a věnovala se základním znakům.

S ohledem na cíl práce jsem se na základě dostupné literatury snažila propojit volný čas a zájmové vzdělávání dospělých. V poslední části práce jsem se zaměřila na význam zájmového vzdělávání na volný čas dospělých. Je třeba podotknout, že zájmové vzdělávání dospělých vytváří příležitosti k smysluplnému využití volného času a nabízí prostor pro seberealizaci jedince. Stejně tak nabízí možnost pro působení andragoga na svého klienta. Zájmové vzdělávání je vázáno na volný čas a podporuje řadu jeho funkcí.

„Cílem je prožít volný čas, ne přežít.“

Jana Veselá

Anotace

Příjmení a jméno autora: Bartošíková Martina

Název katedry a fakulty: Katedra sociologie a andragogiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Název práce: Volný čas jako andragogická kategorie

Počet znaků: 76 661

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 27

Klíčová slova: volný čas, zájmové vzdělávání dospělých, andragogická intervence

Tato bakalářská práce je zaměřena na problematiku volného času a zájmového vzdělávání dospělých. V první části se věnuji terminologickému ukotvení volného času, jeho vývoji, funkcím, aspektům, determinantům, čímž se snažím o celostní pohled na danou oblast. Další část si klade za cíl poukázat na význam zájmového vzdělávání a jeho vymezení. V závěru se zabývám zájmovým vzděláváním dospělých jako možností andragogické intervence.

Key words: leisure time, leisure adult education, andragogical intervention

Annotation:

This thesis is focused on the issues of leisure time and leisure adult education. The first part is devoted to terminological anchoring of leisure time, its development, functions, aspects, determinants and I try to show a holistic view of this area. Another part aims to show the importance of leisure adult education and its definition. In conclusion, I focus on leisure adult education as a possibility of andragogical intervention.

Seznam literatury

- BARTOŇKOVÁ, H. – ŠIMEK, D. *Andragogika*. Olomouc: Vydavatelství UP, 2002.
- BENEŠ, M. *Andragogika – teoretické základy*. 2.vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2003.
- BENEŠ, M. *Úvod do andragogiky*. Praha: Karolinum, 1999.
- BOČKOVÁ, V. *Vzdělávání – průvodní jev života*. 2.vyd. Olomouc: Vydavatelství UP, 2002.
- DATTILO, J. *Leisure Education Program Planning*. Pennsylvania: Venture Publishing, 1999.
- HÁJEK, B. a kol. *Pedagogické ovlivňování volného času: trendy pedagogiky volného času*, 2. vyd. Praha: 2011.
- JANIŠ, K. *Úvod do problematiky volného času*. Opava: Slezská univerzita, 2009.
- JOCHMANN, V. *Výchova dospělých – andragogika*. In AUPO: Varia Sociologica et Andragogica. Olomouc: UP, 1992.
- KNOTOVÁ, D. *Pedagogické dimenze volného času*. Brno: Paido, 2011.
- KNOTOVÁ, D. Neformální vzdělávání dospělých ve volném čase. In: Rabušicová, M., 2006. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. Brno: Masarykova Univerzita, s. 67 – 77.
- KRAUS, J. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2009.
- MUNDY, J. *Leisure Education. Theory and Practice*. Champaign: Sagamore Publishing, 1998.
- NĚMEC, J. a kol. *Kapitoly ze sociální pedagogiky a pedagogiky volného času*. Brno: Paido, 2002.
- PALÁN, Z. *Lidské zdroje*. Praha: Academia, 2002.
- PÁVKOVÁ, J. *Pedagogika volného času*. 3.vyd. Praha: Portál, 2002.
- PROKEŠOVÁ, M. *Volný čas z hlediska kvality života*. 2.vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008.
- SPOUSTA, V. *Kapitoly z pedagogiky volného času*. Brno: Masarykova univerzita, 1996a.

- SPOUSTA, V. *Metody a formy výchovy ve volném čase: kultura a umění ve výchově*. Brno: Masarykova univerzita, 1996b.
- SPOUSTA, V. *Teoretické základy výchovy ve volném čase*. Brno: Masarykova univerzita, 1994.
- SPOUSTA, V. Proměny funkcí volného času v závislosti na věku. In: Čech, T., ed., 2007. *Výchova a volný čas 2*. Brno: MSD.
- ŠERÁK, M. *Zájmové vzdělávání dospělých*. Praha: Portál, 2009.
- ŠERÁK, M. – DVOŘÁKOVÁ, M. *Kapitoly z teorie a praxe vzdělávání dospělých*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2009.
- VÁŽANSKÝ, M. *Základy pedagogiky volného času*. 2.vyd. Brno: Print-Typia, 2001.
- VÁŽANSKÝ, M. *Volný čas a pedagogika zážitku*. Brno: Masarykova univerzita, 1992.
- VERDON, J. *Volný čas ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2003.
- VESELÁ, J. *Základy sociologie volného času*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 1999.
- VETEŠKA, J. *Kompetence ve vzdělávání dospělých: pedagogické, andragogické a sociální aspekty*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2010.

Seznam schémat

Schéma č. 1: Místo vzdělávání dospělých v rámci celoživotního vzdělávání	31
--	----

Seznam tabulek

Tab. č. 1: Strukturální členění času	13
Tab. č. 2: Kvantitativní a kvalitativní stránka volného času.....	22
Tab. č. 3: Činitelé ovlivňující způsob trávení volného času.....	25